

TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIK QOBILIYATNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Ismoilova Namunaxon Abduqaxxorovna

Andijon viloyati Shahrixon tumani

40- maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida pedagogik qobiliyatni shakllantirishning psixologik asoslari, pedagog shaxsining kasbiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar hamda pedagogik mahoratni rivojlantirishning samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, pedagogik faoliyatda kommunikativ, tashkilotchilik va refleksiv qobiliyatlarning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat, psixologik usullar, ta'lim tizimi, kasbiy kompetensiya, kommunikativ qobiliyat, motivatsiya, refleksiya, pedagog, shaxs rivojlanishi.

KIRISH

Ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va pedagogik qobiliyatlariga bog'liq. Pedagogik qobiliyat o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishi, o'quvchilar bilan to'g'ri muloqot o'rnatishi hamda ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlay olishida namoyon bo'ladi. Shu sababli pedagogik qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Pedagogik qobiliyat bir qator psixologik komponentlardan tashkil topadi. Ularga pedagogik kuzatuvchanlik, empatiya, kommunikativlik, tashkilotchilik, ijodkorlik va refleksiya kiradi. Mazkur sifatlar pedagogning kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirishiga xizmat qiladi.

Pedagogik qobiliyatni rivojlantirishning muhim psixologik usullaridan biri trening mashg'ulotlaridir. Psixologik treninglar pedagoglarda muloqot madaniyatini, nizolarni hal qilish ko'nikmalarini va emotsional barqarorlikni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'z-o'zini tahlil qilish va refleksiya usuli ham pedagogik mahoratni

o'shishda muhim vosita hisoblanadi. Pedagog o'z faoliyatini muntazam baholab borishi, yutuq va kamchiliklarini aniqlashi orqali kasbiy rivojlanishga erishadi. Carl Rogersning insonparvarlik nazariyasiga ko'ra, samarali pedagog o'quvchiga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, uni tushunishi va qo'llab-quvvatlashi zarur. Empatiya va samimiy muloqot pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Pedagogik qobiliyatni rivojlantirishda motivatsiyaning ham o'rni katta. Kasbiga qiziqadigan, o'z ustida muntazam ishlaydigan pedagoglar ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishadilar. Shu sababli kasbiy motivatsiyani qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish muhim hisoblanadi.

Ta'lim muassasalarida seminarlar, mahorat darslari va tajriba almashish tadbirlarini tashkil etish pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday faoliyatlar pedagoglarda innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi va kasbiy o'sishni ta'minlaydi.

Qobiliyat inson psixikasining muhim individual xususiyatlaridan biri bo'lib, u shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyatini belgilaydi. Qobiliyatlar tug'ma va orttirilgan omillarning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanadi hamda bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonida rivojlanib boradi. I.P. Pavlov insonlarning psixik faoliyatidagi ustunliklarga ko'ra ularni "badiiy", "fikrlovchi" va "o'rta" tiplarga ajratgan. Badiiy tip vakillarida obrazli tafakkur, yorqin tasavvur va hissiyotlar ustun bo'lsa, fikrlovchi tip vakillarida mantiqiy fikrlash, nazariy mulohaza yuritish va tahliliy yondashuv kuchli rivojlangan bo'ladi. O'rta tip esa ushbu ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi bilan tavsiflanadi.

Qobiliyatlar masalasini chuqur o'rgangan olimlardan biri Govard Gardner bo'lib, u inson intellektini bir nechta mustaqil yo'nalishlardan iborat tizim sifatida talqin qilgan. Olga Matveeva esa ushbu nazariyani pedagogik faoliyat bilan bog'lab, o'qituvchi uchun muhim bo'lgan qobiliyatlarni ajratib ko'rsatgan. Ular qatoriga kommunikativ qobiliyat, ya'ni o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, voqealarni oldindan ko'ra bilish va o'quvchi shaxsiyatini chuqur anglash, eshitish va his qilish qobiliyati, kinestetik qobiliyat, mantiqiy tafakkur hamda o'z-o'zini anglash va boshqarish qobiliyatlari kiradi.

Pedagogik faoliyatda ayrim qobiliyatlar yetakchi ahamiyatga ega. Jumladan, pedagogik takt, bolalarni sevish, jamoani boshqara olish, kuzatuvchanlik, talabchanlik va bilimlarni boshqalarga yetkaza olish qobiliyati o'qituvchi muvaffaqiyatining asosiy omillari hisoblanadi. Shuningdek, artistlik, nutq madaniyati, diqqatni taqsimlay olish va akademik qobiliyatlar yordamchi sifatlar sifatida pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi.

Qobiliyatlarni umumiy va maxsus turlarga ajratish mumkin. Umumiy qobiliyatlar shaxsning turli faoliyat sohalarida muvaffaqiyat qozonishiga yordam beruvchi xususiyatlar bo'lsa, maxsus qobiliyatlar muayyan faoliyat turi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, pedagogik, musiqiy yoki matematik qobiliyatlar maxsus qobiliyatlar jumlasiga kiradi.

Qobiliyat bilimdan farq qiladi. Bilim ta'lim va tajriba natijasida egallansa, qobiliyat bilimlarni tez va samarali o'zlashtirish imkoniyatini yaratadigan individual psixologik xususiyatdir. Ko'nikma va malakalar esa qobiliyat asosida shakllanadi. Ko'nikma faoliyatni bajarishning puxta egallangan usuli bo'lsa, malaka takroriy mashqlar natijasida avtomatlashgan harakatlar tizimidir.

Demak, qobiliyat shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishiga xizmat qiladigan, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash tezligi hamda sifati orqali namoyon bo'ladigan individual psixologik xususiyatdir. Qobiliyatlar rivojlantirilishi mumkin bo'lib, ular ta'lim, tarbiya va amaliy faoliyat jarayonida tobora takomillashib boradi. Shunday qilib, qobiliyatlar individual psixologik xususiyatlar bo'lishi bilan birga:

- a) ularni shaxslarning mavjud boshqa xususiyatlariga, aqliy sifatlarga, xotira xislatlarga xarakter fazilatlariga, hissiy kechinmalariga va boshqalarga qarama-qarshi qo'yish mumkin emas;
- b) shuningdek, qobiliyatlarni shaxsning mazkur xususiyatlari bilan qatorga qo'yish, ularni ayniylashtirish ham nuqsonlarni keltirib chiqaradi.

Shuni ta'kidlash joizki, mulohaza bildirilgan sifatlardan ba'zi biri yoki ularning yig'indisi faoliyat talablariga javob bera olsa yoki ularning ta'sirida vujudga kelsa, u holda shaxsning mazkur individual xususiyatlarini qobiliyatlar deb atash imkoniyati tug'iladi.

Biz qobiliyatni shaxsni tabiiy imkoniyatlari deb tushunishimiz mumkin emas, chunki, qobiliyatni biz “har bir insonning o’ziga xos psixologik hususiyatlari” deb aniqlashtirdik, shuning uchun bu har qanday shaxsda mavjud bo’lgan tabiiy xususiyat deb xulosa chiqarish aslo mumkin emas. Tabiiy bo’lib faqat anatomo-fiziologik hususiyatlar, ya’ni qobiliyatning rivoji asosida yotgan iste’dod bo’lishi mumkin, qobiliyatning o’zi ham doimiy rivojlanish natijasida paydo bo’ladi.

Ta’kidlash lozimki, qobiliyat o’zining mavjudligi bilan dinamik tushunchadir. Qobiliyat faqat harakatda, faqat rivojlanishda paydo bo’ladi. Psixologik jihatdan qobiliyat haqida, o’zining rivojlanishdan oldin mavjud bo’lganligidek hamda qobiliyat o’zining to’la rivojiga etib, o’zining rivojlanishi to’xtashi haqida so’zlash aslo mumkin emas. Chunki qobiliyat doimiy rivojlanishda bo’lishi kerak. Qobiliyat faqat rivojlanishda mavjud deb, biz bu rivojlanishni u yoki boshqa amaliy yoki nazariy faoliyat jarayonida amalga oshirishini nazardan chetda qoldirishimiz mumkin emas, albatta. Bundan xulosa qilinadiki, qobiliyat aniq faoliyatdan tashqarida paydo bo’lmaydi. Faqat uni psixologik tahlil yo’li bilan biz ularni bir-biridan ajrata olamiz. Qobiliyatni aniq faoliyat boshlanishidan oldin mavjud va faqat uning yakunida qo’llaniladi, degan xulosaga kelish aslo mumkin emas. Go’dakda absolyut eshitish qobiliyati, tovush balandligini bilish dunyoga kelishidan oldin mavjud bo’lmaydi. Ungacha faqatgina anatomo-fiziologik haqiqatdek iste’dod nishonasi mavjud bo’lgan. Gap qobiliyat faoliyatda namoyon bo’lishida emas, balki ularning shu faoliyatda yaratilishidadir.

Qobiliyatning rivojlanishi, umuman har qanday rivojlanish ham bir tekisda kechmaydi: uning harakat kuchi ziddiyatlikning kurashidir, shuning uchun rivojlanishning turli bosqichida qobiliyat va qiziqishlar o’rtasida ziddiyatlar bo’lishi mumkin. Lekin bo’lishi mumkin bo’lgan bunday ziddiyatlarni tan olish, qiziqishlarning paydo bo’lishi va rivojlanishi qobiliyatdan mustaqil yoki aksincha, qobiliyat – qiziqishlardan paydo bo’lib qolmaydi.

Qobiliyatlar sifatida ro’yobga chiqadigan psixik xislatlar majmuasining tuzilishi yaqqol va alohida faoliyat talabi bilan belgilanganligi tufayli har qaysi turdagi faoliyatlar

uchun o'ziga hos tarzda qo'yilishi turgan gap. Buning uchun ayrim misollarni tahlil qilib o'tamiz:

1) matematik qobiliyat: matematik materiallarni umumlashtirish, mulohaza yuritish jarayonini qisqartirish, matematik ish - amallarni kamaytirish, masalani idrok qilish bilan natijasi o'rtasida aloqa o'rnatish, to'g'ri va teskari fikr yuritishdan o'tishlik, masala echishda fikr yuritishning epchilligi kabilar;

2) adabiy qobiliyat; nafosat hislarining yuksak taraqqiyot darajasi, xotirada yorqin ko'rgazmali obrazlarning jonliligi, «til zehni», behisob xayolot, ruhiyatga qiziquvchanlik, o'zi ifodalashga intiluvchanlik va boshqalar. Ajratib ko'rsatilgan qobiliyatlar tarkibidan ko'rinib turibdiki, matematik va adabiy qobiliyatlar o'zaro bir-biriga o'xshamagan talablari bilan tafovutga egadir. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, pedagogik, musiqaviy, texnik, konstruktorlik, tibbiy qobiliyatlar va shunga o'xshash qobiliyatlar tuzilishi maxsus xususiyatga ega bo'lib, kasbiy ahamiyat kasb etishi mumkin. Rus olimi I.P.Pavlov o'z ta'limotida “badiiy”, “fikrlovchi”, “o'rta” tiplarga ajratilgan shaxslarning ana shu uchta tipdan bittasiga taalluqli ekanligini tavsiflab beradi. Muallif ushbu tipologiyani yaratishda oliy nerv faoliyatining birinchi va ikkinchi signal sistemasidan iboratligi to'g'risidagi ta'limotiga asoslanadi. Birinchi signallar sistemasi obrazlar emotsiyalardan va ikkinchi sigiallar sistemasi esa obrazlar haqida so'zlar orqali signal berishdan iboratdir. Ikkinchi signallar sistemasi

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pedagogik qobiliyatni shakllantirish psixologik va pedagogik omillarning uyg'unligiga asoslanadi. Kommunikativ ko'nikmalar, refleksiya, empatiya va kasbiy motivatsiyani rivojlantirish orqali pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish mumkin. Bu esa ta'lim sifatining yuksalishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
3. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent, 2019.

4. Nishonova Z.T. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G‘.B. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Lev Vygotsky. Ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi.
7. Carl Rogers. Insonparvarlik psixologiyasi nazariyasi.